

DUHOVNO PJESNIŠTVO 18. STOLJEĆA U BOSNI I DALMACIJI

Josip Mihojević

Označivanje književnih događanja zemljopisnim odrednicama nije najpouzdanije. Postoji bojazan da bude obuhvaćeno previše ili premalo. Ako su u pitanju zbivanja iz prošlosti, zbog čestih mijenjanja granica, a i naziva, netočnosti mogu biti veće što je promatrano vrijeme udaljenije od našega.

Povezivanje bosanskoga duhovnog pjesništva s dalmatinskim u 18. stoljeću ima opravdanje zbog toga što je to pjesništvo dobrim dijelom proizlazilo iz dvaju središta međusobno duhovno povezanih. U prvim desetljećima stoljeća na velikom je dijelu dalmatinskog prostora vladao isti tip duhovnosti kao i u Bosni. Dalmacija je bila sjedinjena s franjevačkom bosanskom provincijom. Ta je redovnička zajednica s jedne i s druge strane, u Bosni i u Dalmaciji, usmjeravala rad u cjelokupnom vjerskom životu, a davala je i pjesnike. Omeđivanje pogleda na bosansko dalmatinski prostor znači da se ispuštaju iz vida ostale hrvatske pokrajine, npr. Zagorje, Slavonija, Istra, Lika, itd. Kajkavska je književnost u 18. stoljeću već bila prešla svoj vrhunac, no još je duhovnu poeziju stvarao Juraj Maljevac, a mnoštvo je stihova nepoznatih pjesnika sabrano u velikoj rukopisnoj *Ludbreško-poljanskoj pjesmarici* i drugim zbornicima iz toga vremena. Nakon odlaska Turaka iz prekosavskih zemalja, osnivanjem isusovačkih kolegija u Požegi i Osijeku, procvalo je duhovno pjesništvo u Slavoniji. Već je god. 1697. u Trnavi tiskana pjesmarica *Popivke duhovne*, prva takve vrste na tome području.

Godine 1736. objavljene su, također u Trnavi, *Bogoljubne pisme za probuditi u srcu grišnika ljubav Božju i Marijansku*. Napisana su i druga djela vjerskog ili pobožnog sadržaja, kako se doznaje iz književnog pregleda *Scriptores Interamniae* Josipa Jakošića.

Ostavlajući sve to po strani, ono duhovno pjesništvo što je stvoreno u južnim i istočnim hrvatskim krajevima, u dalmatinsko-primorskoj i bosanskoj oblasti, može se smatrati ne samo srodnim nego jedinstvenim pjesničkim iskazom.

Bosna je u 18. stoljeću bila u kudikamo nepovoljnijem položaju od Dalmacije. Sve što je na bosanskom tlu bilo stvoreno na tradiciji zapadne civilizacije ili na temeljima domaće zajednice bosanskih krstjana, bilo je do temelja uništeno dolaskom Osmanlija u središnji dio Balkanskog poluotoka. Od pada Bosne 1463. proći će više od stoljeća dok se u novonastalim prilikama i u skućenim mogućnostima počela obnavljati prošlost i oživljavati ono djelovanje što je naglo bilo prekinuto.

Za posvemašnjega kulturnog zastoja u Bosni u susjednoj su se Dalmaciji brali plodovi renesansnih, a potom i baroknih tekovina. No, nad obiljem književnih uspjeha lebdjela je neka sjena. Naši su renesansni i kasniji stvaratelji živjeli pod nekom morom koja se često pretvarala u strah zbog toga što su se osmanlijske pljačkaške čete spuštale do slabo utvrđenih gradova i ugrožavali ih. Dalmacija se osjećala nedovoljno zaštićenom jer su Mlečani, iz sebičnih razloga, izbjegavali otvorene sukobe s pljačkašima. Postojala je i trajna bojazan od nenadnih upada, a tome se zlu nije vidjelo kraja.

Česta i brojna bježanja iz Bosne, pojedinačna i skupna, još više su unosila nemir u dalmatinsko stanovništvo. Izbjeglice se naseliše po obali i po otocima. Nazočnošću su upozoravali na ono što se dogodilo i na mogućnost da se ponovi. Službeni su ih izvještaji nazivali »novim stanovnicima« (nuovi abitanti), no i taj je naziv sve više iščezavao što je mogućnost povratka bila manja, a turski prodori u srce Hrvatske sve češći. Osmanlijskog su straha pune Marulićeva *Judita*, Zoranićeve *Planine*, Barakovićeva *Vila Slovinka*. Dubrovnik se snalazio tako što je prilagodbama otklanjao pogibelj ne izazivajući opasnoga susjeda i zapravo kupovao slobodu. Poznato je što je Mavro Vetranović, gledajući stvarnosti u oči, ne bez boli u duši, savjetovao svome Gradu:

S Bogom se ti združi i mimo sve ino
i dvori i služi otmansko kolino.

Darovima su se često spašavali od većega zla i drugi dalmatinski gradovi, Zadar, Šibenik, Trogir, Split. Bilo je to teško opterećenje, ali korisno. Izbjeglice ili njihovi potomci mučno su podnosili svoju sudbinu. Doista, boravili su među ljudima svoga jezika i iste vjere, pa im je to blažilo proganičke nevolje.

Pjesništvo je bilo zaokupljeno tom stvarnošću. Od onih koji su kao potomci bosanskih doseljenika rođeni u Dalmaciji, najpoznatiji je kulturni djelatnik i pjesnik Ivan Tomko Mrnavić, iz prve polovice 17. st. U Šibeniku je rođen i Šibenčaninom se osjećao ali se, s obzirom na pređe, nazivao Bošnjakom. Njegova pjesma *Život Magdalene od knezova Zirova plemena Budrišića* odiše protuosmanlijskim i ujedno kršćansko-asketskim raspoloženjem. Na primjeru jednoga isposničkog života pjesnički oslikava suvremenu stvarnost, osmanlijsko osvajanje i stradanje kršćana koji vjeruju u nadnaravnu pomoć. U porazu nadmoćnog neprijatelja kod Hoćima 1621., Mrnavić je, jednako kao Gundulić, vidio prekretnicu povijesti pa piše tragediju *Osmanščicu*, s naglašenom rodoljubnom osjećajnošću i uvjerenjem sa će Bosni uskoro svanuti bolji dani. Raspoloženja što su ih izazivala tadašnja zbivanja postala su izvorištem duhovnog pjesništva.

Čežnjom za povratkom u zavičajnu Bosnu ispunjene su pjesme Jurja Radojevića Gizdelina. Njegovi se preci kao izbjeglice zaustaviše u Splitskome polju. Juraj je rođen 1630. u Žrnovici, u obitelji koja je bila navikla na oružje. Jedan mu je brat poginuo na Kreti, drugi u Dalmaciji. U 25. godini života Juraj upravlja molbu mletačkoj vlasti da mu dopusti skupiti četu od pedeset momaka kojom će upadati u turske posjede. Vlada mu je to odobrila uz uvjet da među ustanicima ne bude mletačkih podanika. Radojević se proglasio potomkom bosanskih knezova i nazivao se vojvodom. Doista, nije ničim osim riječima to potvrđivao, ali mu nitko tu čast nije mogao osporiti. Koliko je njegovo četovanje bilo uspješno, nije poznato.

Događaj iz god. 1686., kad je kršćanska vojska preotela Turcima Budim, snažno je odjeknula u Europi, nešto slično kao što je tri godine prije imala pobjeda Jana Sobjeskoga pod Bečom. Taj je kršćanski uspjeh epskom pjesmom *Oslobođenje Beča od Turčina 1683.* opjevao Petar Kanavelić, a zatim i Petar Bogašinović, *Beča grada okružjenje od cara Mehmeta i Kara Mustafe velikoga vezjera*. Bogašinovićeva je pjesma zbog važnosti događaja doživjela tri izdanja. Tjeranje turske posade iz Budima bila je velika nada za kršćane. Na isti se događaj u nas latinskom pjesmom osvrnuo Antun Matijašević Karamaneo, Višanin, učeni povjesničar i pjesnik. Ta je zgoda ponukala i Radojevića Gizdelina da složi

pjesmu koju, u zahvalu za pobjedu, upućuje Gospi od Olova, zaštitnici bosanskog kraljevstva. Radojevićeva pjesma *Okolišenje i vazetje grada Budina od oružja svitloga cesara Leopolda* tiskana je u Padovi 1686. i ponovo 1703. i 1734. U njoj pjeva:

Zazivam sve zviri
i ptice nebeske,
cvitje, polja, gore
i sve ribe morske.

Ostala stvorenja,
Mariju slavite
od olovske Gospe
milosti poznajte.

I oslobođenje Beograda 1688. uzбудilo je Radojevićeve čežnje za domovinom predaka, pa je iste godine kada se događaj zbio u Padovi objavio pjesmu *Skazanje vazetja lipoga Biograda od oružja svitloga cesara Leopolda*. I taj je pjesnički sastav posvetio Gospi od Olova, u koju ima čvrsto pouzdanje. U predgovoru pjesnik moli čitatelje da mu oprostite »pomanjkanja«, jer, kaže, »ja nisam mudrinu učijo nego sablju nosijo«. Po tome se može zaključiti da je Radojević velik dio života proveo u vojničkoj službi i zbog toga zaslužio naziv »vojvoda«. Radojevićeve su čežnje neskrivene. Pune su ih njegove pjesme:

Gospe slavna od milosti
obraz sveti k nam obrati,
neprijatelje naše strati,
Bosnu, Tuhelj nam povrati.

Da se opet tot vratimo,
u prilici teb' vidimo
i da ti se poklonimo,
Sinka tvoga da ljubimo.

Ima u tim pjesmama priznanja pobožnog vjernika da su stradanja što ih trpi on i njegova Bosna posljedica lakomislena života, no svaka mu pobjeda budi nadu u milosrđe što je nebo iskazuje pokajnicima.

U Bosni se duhovna lirika javlja s Matijom Divkovićem. Ima je već u njegovu *Nauku krstjanskom* iz god. 1611., a još više u tzv. *Malom nauku krstjanskom*, namijenjenu narodu, tiskanu u Mlecima 1616. Divković je pobožne pjesme uglavnom prikupio, malo ih je sam stvarao. Ni njegovim imenom označen i vrlo proširen *Plać Blažene Gospe* nije njegovo djelo, barem ne u cijelosti. No Divković je ukazao put, pa su njime krenuli i drugi iz njegove redovničke zajednice Bosne Srebrne. Ta je franjevačka redovnička pokrajina pokrivala nekada golemi prostor, od Jadranskoga do Crnoga mora. Turska su joj osvajanja mijenjala granice i u Divkovićevo vrijeme spala je na uže područje Bosne i dijela Dalmacije. Od deset samostana, koliko ih je krajem 14. stoljeća bilo u Bosni, u 17. stoljeću ostala su samo tri, u Kraljevoj Sutjesci, Fojnici i Kreševu. Od Bosne Srebrne krajem 15. stoljeća odijelio se dio dalmatinskog obalnog prostora i tu se osnovala franjevačka pokrajina sa sjedištem u Dubrovniku. Drugi je dio dalmatinskog prostora ostao još uvijek u svezi s bosanskom franjevačkom provincijom. Povezanost između bosanskih i dalmatinskih franjevaca očitovala se u njihovom duhovnom zajedništvu i usporednom kulturnom djelovanju. Izdavajući god. 1613. *Pisciole i Evangelya*, Ivan Bandulavić, rodom iz bosanskoga Skoplja, napušta bosančicu, pismo kojim se isključivo služio Divković, i prihvaća latinicu jer je svoj obredni priručnik namijenio ne samo bosanskim nego i dalmatinskim crkvama. U tu je svrhu prilagođivao jezični izraz te na svojevrsan način spajao bosansku štokavštinu s dalmatinskom čakavšinom.

U književnom djelovanju bosanskih franjevaca 18. stoljeća prevladava pisanje ljetopisa. Danas su to važni izvori za domaću povijest. Marijan Bogdanović je ostavio ljetopis samostana u Kreševu, a Božo Benić redovničke zajednice u Kraljevoj Sutjesci. Bosanske događaje svoga vremena zapisivao je Nikola Lašvanin. Izbjegavajući što je više mogao turcizme, ostavio je primjer čistog narodnog jezika svoga vremena. Zabilježio je i nekoliko narodnih pjesama. Načinom pravog povjesničara pregled bosanske franjevačke provincije dao je Filip Lastrić. Njegov je rad bio cijenjen te je pozvan na suradnju za Farlatijevo povijesno djelo *Illyricum sacrum*.

Kao pjesnik ili barem kao ljubitelj pjesništva nezaobilazno je ime iz početka 18. stoljeća ostavio Stipan Margitić Markovac. Rođen je sredinom 17. stoljeća u Jajcu. Poznavanje raznih hrvatskih pokrajinskih govora zbunjivalo ga je pa je zastao pred odlukom kako će pisati. Opredijelio se ipak, kako on kaže, za »jezik bosanski«, iako je bio svjestan da je nagrđen turcizmima, no bilo mu je poznato

da su i drugi govori natrunjeni tuđicama. Prirodnim je držao da uz »jezik bosanski« ide bosansko pismo. U Mlecima je 1701. objavio svoje prvo djelo *Izповid karstjanska*. Nije ni slutio na kakav će odaziv njegova knjiga naići. U prvom dijelu *Izповidi karstjanske* Margitić je propovjedničkim načinom izlagao o ispovijedi donoseći »prilike«, to jest sudbine onih koji su se svojom krivnjom nepotpuno ispovjedili. Drugi dio knjige može se nazvati pjesmaricom. Tu je Margitić sabrao pobožne pjesme, neke otprije poznate u narodu, a druge preuzete iz izvora do kojih je mogao doći: iz Divkovića, Marulića, Vetranovića i kasnijih nepoznatih pjesnika. Tim je radom Margitić toliko omilio narodu da mu je knjiga nazvana *Stipanušom*, poistovjećena je s njegovim imenom. *Stipanuša* je bila pretiskana još dva puta bosančicom i dva puta latinicom. Margitićev udio u preradi ili dopuni stihova nije bio velik, no dobro mu je bilo poznato kolik utjecaj može imati pjesnički način kazivanja. Imao je osjećaja za govorni ritam, a to pokazuju ne samo »verši« iz *Stipanuše* nego i njegovi prozni tekstovi, pa i oni koji su posuđeni ili prevedeni. Margitić je, naime, objavio i jedno propovjedničko djelo pod naslovom *Fala od sveti*. Bilo je tiskano 1708. i još dva puta. Iako su to kompilacije stranih propovjednika, Margitićev je izraz odrešit i uvjerljiv. Razlažući o tome kako čovjeka dok je u blagostanju mnogi salijeću, a kad ga sreća napusti brzo ga napuštaju, on jezgrovito govori: »Dočim smo bogati i napridčani imamo mnogo prijatelja. Ali ako malo srića ili blago pogine, nije nikoga, sami ostanemo.«

Stipanuša je izvršila golem utjecaj u narodu. Margitić je u 18. stoljeću dopunio nastojanja što ih je stotinu godina prije započeo Divković. Jedan i drugi su pjesmom poučavali i odgajali.

U Mlecima je 1704. Ivan Filipović Grčić tiskao bosančicom *Pismu koja se piva iliti kanta po epistoli na misi svake nedilje četvarte u misecu što u jedni strana zovu mladu nedilju*. Filipović je rođen polovicom 17. stoljeća, a umro na Klisu 1717. Bio je sinjski franjevac. Istakao se u borbama s Turcima po Dalmaciji i Bosni. Branio je i Sinj za opsade god. 1715. Mletačka ga je Republika za zasluge odlikovala. On je junak i jedne Kačićeve pjesme. Filipović je pjevao na pučki način. Pazi na jezični izraz i na pravilnost ritma. Na kraju zaziva u pomoć Isusa, Mariju i svece zaštitnike »Bosne, Ercegovine, Harvata i jezika harvatskoga«. I to je djelce nastalo pod utjecajem Divkovićeve rada. Iste je godine (1704.) Filipović dao u Mlecima pretiskati Divkovićeve *Beside*.

Slično onome što je bosanskom narodu bila *Stipanuša*, dalmatinskom je vjerničkom pučanstvu bilo djelo Tome Babića *Cvit razlika mirisa duhovnoga*.

Neki književni povjesničari Babića ubrajaju među bosanske pisce zbog toga što je pripadao franjevačkoj provinciji Bosne Srebrne, kad je 1726. svoje djelo prvi put objavio. Babić ne potječe iz Bosne niti je tamo živio. Sin je dalmatinskog krša u šibenskom zaleđu. Rođen je 1680. u Velimu, mjestu između Stankovaca i Skradina. U prvom dijelu života dijelio je dobro i zlo sa svojom subraćom Bošnjacima u zajedničkoj redodržavi. No za njegovo vrijeme od provincije Bosne Srebrne odijelio se dio koji je spadao u Mletačku Dalmaciju i time se uspostavila na dalmatinskom tlu nova redovnička pokrajina koja je najprije uzela za zaštitnika sv. Kaju, solinskog mučenika, a poslije se prozvala Provincijom Presvetog Otkupitelja, koji naslov i danas nosi. Među onima koji su razdvajanje, izazvano političkim i društvenim potrebama, provodili u djelo god. 1735., bio je i Toma Babić. Obavljao je odgovorne dužnosti u svome Redu. Stajao je na čelu redovničke zajednice u Kninu i Visovcu. Postao je župnikom u Skradinu i zamjenikom dvaju skradinskih biskupa, Nikole Tommasea i Vicka Bragadina. Umro je 1750. u Šibeniku.

U prvom dijelu Babićeva *Cvita mirisa duhovnoga* ima katehetskih pouka, molitava i drugoga pobožnog štiva. U drugom su dijelu duhovne pjesme pod zajedničkim naslovom *Verši od mnogi svetkovina priko godišta i druge pisme duhovne i bogoljubne*. Djelo je pretiskano nekoliko puta i dopunjavano. Dio gdje su sabrani »verši« Babić je proširivao novim pjesmama, a bio je i posebno tiskan.

Babićevo je djelo došlo u pravi čas i to upravo zbog stihova u kojima je narod prepoznao duh svoga pjesničkog iskaza. Takva je priručna pjesmarica bila potrebita. U Babićevoj knjizi našle su se na jednome mjestu pjesme poznate još iz srednjovjekovnog doba, predočene privlačnom franjevačkom jednostavnošću. Babić nije bio veliki stvaralac ni pjesnik širokih zamaha, ali je bio pažljiv u odabiranju pjesama iz bogate hrvatske pjesničke baštine te je, vršeći u njima stanovite, ne samo jezične, promjene, dodavajući nešto ili mijenjajući, pronalazio pjesnički oblik koji je odgovarao shvaćanju naroda. Zbog toga je i Babić, slično kao Margitić, dobio veliko priznanje time što je njegov *Cvit razlika mirisa duhovnoga* po njemu prozvan *Babuša*. Povjesničar Stjepan Zlatović piše da u Dalmaciji nije bilo kuće u kojoj netko, tko je bio pismen, nije iz nje glasno čitao okupljenim ukućanima. To su bili posebni doživljaji zimskih večeri.

U pjesmama je Babić ostajao pri osmeračkim dvostihovima u kojima su najčešće bile složene srednjovjekovne pjesme. No znao je upotrijebiti i deseterac, čime je također udovoljavao narodnom ukusu. Pučkog utjecaja ima u Babićevim

»poskočicama«. To bi mogli biti najizvorniji plodovi njegova duha. Sastavljao ih je kao zborne pjesme za kolo. U *Pismi poskočkoj od Gospe* na ovaj se način obraća Bogorodici:

Obazri se i pomози, o pomoćnice,
o pomoćnice!
Ne vidiš li naše muke, tuge, žalosti,
tuge, žalosti?
Ne vidiš li da nejmamo ništa radosti,
ništa radosti!
Ti pogledaj na nas, draga Bogorodice,
draga Bogorodice!
I pomози u nevolji, o pomoćnice,
o pomoćnice!

U *Cvitu* su tri takve pjesme. Sastoje se od trinaesteraca s refrenom. Nalik su na pjesme guslara. Očito je Babićevo nastojanje bilo da postigne sličan učinak.

Preuzete ili posuđene stihove Babić je doradivao prema svojim pjesničkim pojmovima. Prerađujući npr. latinsku srednjovjekovnu pjesmu *Stabat Mater dolorosa*, daje joj uobičajeni hrvatski pjesnički oblik pa izvorne kitice od dva osmerca sa sedmercem pretvara u rimovane osmeračke dvostihove:

Rascviljena Majka staše,
blizu križa ter plakaše.
Tužaše i plakaše
I darhćaše kad gledaše
Tešku muku svoga Sina
Isukrsta Gospodina.

Parafrazirajući tu Jacoponeovu pjesmu od dvadeset tercina proširio ju je na 108 osmeračkih dvostihova i dobio cijeli jedan mali »plač« po uzoru na srednjovjekovne narativno-dijaloške pasionske poeme o Marijinim patnjama na križnome putu. Ima tu stihova koji podsjećaju na Divkovića i na »plač« iz Osorsko-hvarske pjesmarice. Babić je bio uspješan kompilator. Uspio je zadovoljiti potrebe čitatelja koji su za takvom poezijom čeznuli.

Istoj je bosansko-dalmatinskoj franjevačkoj zajednici pripadao Babićev suvremenik, Lovro Sitović Ljubušak. Rođen je 1682. Mladost mu je bila dosta uzbudljiva. Potekao je iz muslimanske obitelji i nazvan Hasan. Bilo mu je šest godina kad mu je otac pri osvajanju Vrgorca zarobljen. Da bi se iskupio, otac ostavi svoga sina u zalog vrgoračkom harambaši. Hasan je s ostalim dječacima pohađao školu u franjevačkom samostanu. Kad je otkupnina bila isplaćena, povede ga otac u Ljubuški. No Hasan pobjegne od kuće i vrati se u Vrgorac. Zatim ode u zaostroški samostan i u sedamnaestoj godini života bude kršten.

Prijelazi iz jedne vjerske zajednice u drugu na bosansko-dalmatinskom području nisu bila rijetkost. Razlozi su bili različiti, najčešće traženje sigurnijeg života pod turskom zaštitom. Bilo je i obratnih slučajeva od Hasanova. Oko god. 1718. dubrovački je franjevac Pavao a Terranova napustio svoj samostan, otišao u Ljubuški, prihvatio islam i postao hodža u Mostaru.

Sitović je god. 1701. ušao u franjevački red i u Našicama započeo godinu redovničke kušnje. Bogoslovne je nauke završio u Italiji. Predavao je teologiju franjevačkim pripravnicima u Šibeniku, filozofiju u Splitu i u Makarskoj. Pod kraj života bio je poglavar samostana u Splitu. Umro je 1729. u Šibeniku.

U prvo se vrijeme Sitović posvetio školskim pitanjima. Za učenike je napisao gramatiku koja je doživjela tri izdanja. Sačuvana je njegova rasprava o kršćanskom životu, na latinskom jeziku. Poznatim ga je učinila *Pisma od pakla, navlastito od paklenoga ognja, tamnosti i vičnosti* koju je tiskao u Mlecima 1727., dvije godine prije smrti.

Pisma od pakla sastavljena je u narodnom desetercu. U nabranju paklenih muka ima propovjedničke patetike onoga vremena. U pjesmi je više vike nego dokazivanja. Didaktičnost joj je svedena na zastrašivanje, od čega ne može biti velike koristi. Prezasićenost književno-baroknim slikama čini je pomalo zamornom. Katkada iz stihova znade izbiti ugođaj narodne pjesme što im na časove daje privlačnost:

Nije vičnost nediljica dana,
nit je misec niti je godina,
nit je ona hiljada godina
ni vikovah hiljada hiljada.
Nit vam mogu vičnost iskazati,
jer bi pamet moga izgubiti.

Svojoj pjesmi Sitović je namijenio ulogu koju su imale pučke pjesme o junacima i vitezovima. Zbog toga ju je složio, kako kaže, »u harvacki jezik i pivanja«. Sitovićeви stihovi nisu našli velikog odjeka u narodu. Ostali su kao znamen nastojanja odgajanja i poučavanja u vjerskom duhu.

Posljednjim dijelom života 18. stoljeću pripada Andrija Vitaljić. Rođen je u Komiži na Visu 1642. i cijeli je život proveo u rodnome mjestu gdje je do smrti 1725. obavljao župničku službu.

Koliko se znade, Vitaljić nije bio član ni jednoga književnog društva koja su se osnivala po primorskim gradićima. Družio se samo s knjigama i u njima nalazio smirenost. U gradu Visu u to je doba povremeno boravio Antun Matijašević Karamaneo, povjesničar i pjesnik. Matijašević je često posjećivao knjižnice u talijanskim gradovima. Sebe je smatrao latinistom, ali je pjevao i na hrvatskom. Između ostalog, u rukopisu je ostavio prijevod dvaju pjevanja Tassova *Oslobođenog Jeruzalema*. S njim se Vitaljić nekada sastajao, ali su im književna nagnuća bila različita. Suvremenik je Vitaljićev Aleksandar Gazarović, unuk hvarskog pjesnika i dramatičara Marina Gazarovića. Aleksandar je dolazio na Vis, na djedovske posjede. Druženje Vitaljića s Aleksandrom Gazarovićem, koji je bio sklon povjesničkom radu (ostao je u rukopisu njegov pregled hvarsko-bračkih biskupa), nije ostavilo vidljivih književnih tragova. Vitaljić je živio bez društva. Književni mu je rad oplodivala samoća koja je pogodovala njegovoj meditativnosti. God. 1703. tiskao je u Mlecima prijevod biblijskih psalama pod naslovom *Istumačenje pisnih Davidovih*. U nas je cjelovit *Psaltir* već bio preveden, ali ne i tiskan. U 16. stoljeću je Luka Polovinić Bračanin izvršio redakciju psalama prema prijevodima koji su već postojali. Bartol Kašić je psalme preveo u sklopu svoga prijevoda cjelokupne *Biblije*. Vitaljićev je prevodilački rad i po tome vrijedan što je protumačio povijesno i proročko značenje svakoga psalma, a to je iziskivalo veću spremu od prevodilačke.

Glavno Vitaljićevo djelo, *Ostan Božje ljubavi*, veliki religiozni spjev u deset pjevanja, objavljeno je u Mlecima 1712. Sadržaj mu je Isusova muka, razrađena naširoko, bez mnogo dodira s biblijskim pripovijedanjem. Suvremenici su djelo nazivali »kristijadom«, to znači da su ga uspoređivali s *Kristijadom* Junija Palmotića ili sa spjevom *Christias* talijanskoga pjesnika Marka Jerolima Vide čije je djelo postiglo velik uspjeh u zemljama koje su provodile posttridentsku obnovu.

U Vitaljića ima pjesničkog nadahnuća, više u dijelovima gdje epski pripovijeda nego u udaljavanjima kojima želi utjecati na čuvstvo. Digresijama

čitatelja drži u budnosti. Na pameti mu je uvijek vjersko odgajanje, u prvom redu traženje utjehe u neprolaznim vrijednostima i odvratanje od zemaljskih opsjena, jer:

U tom dobru dobra nije,
Ni u tom blagu blago biva;
Sve se konča, sve dospije,
Sve napokon smrt razbiva.

Sve 'e taština, samo čisto
Da ti mene hoć' ljubiti,
To je pravo blago isto,
Pravo dobro to će biti.

U predgovoru pjesnik poručuje čitatelju: »... ako pisni, kako mlohavo, i ne dobro sastavljene, ne budu tebi ugodne, žudim veoma, da ti bude ugodno ono ćućenje, koje se pod njim uzdarži, ono nagovaranje, ono nukanje, ono poticanje k ljubavi Božjoj, koje budi tebi drago kušati i uživati kako jedno voće, ne mareći toliko za način od pisni samo, kako za jedno lišće, prem ako i ono služi za jednu urehu, kojim se reši i kita i voće isto.« Barokna mu usporedba, koja nije daleko od marinističke poetike, služi za očitovanje vlastite skromnosti, ali u njoj ima i didaktičnosti, čemu je zapravo namijenjeno čitavo djelo.

Vitaljić je prepjevao nekoliko pjesama iz latinske himnodije, u različitim metričkim oblicima. Nisu mu nepoznate ni klasične strofe, npr. asklepijadejska i safička. Parafrazirao je poznatu srednjovjekovnu himnu *Ave maris stella*, istim ritmom kojim je ispjevan latinski izvornik. No pjesmu je toliko proširio da je od latinskih osam strofa dobio dvadeset i jednu šesteručku kiticu. I u manjim je pjesmama propovjednik i moralist. U poučavanju je ustrajan i gotovo se u svakoj pjesmi nalaze savjeti slični ovima:

Na zemlji dolika, ni'e prave radosti
Budi blago mnogo, zdravje, moć al sila,
Sva svita raskošja, sve je crna gnjila;
Radost je u Božjoj milosti.

Ostan Božje ljubavi s dodatnim pjesmama drugi put je tiskan u Dubrovniku 1874.

Pjesnik širih poetskih koncepcija i većih mogućnosti bio je Petar Kanavelić. Ogledao se u svim važnijim pjesničkim vrstama, od ljubavne lirike do drame, od pirnih pjesama do epa.

Kanavelić je rođen u Korčuli 1637. Životom i radom bio je usko povezan s Dubrovnikom i dubrovačkim pjesnicima. Usvojio je njihov jezik i poetske manire. Pjesničkom pojavom spada u dubrovački sećentizam. Ako i prijeđemo preko onoga što je u njegovu ranijem radu bilo prožeto istinskim kršćanskim uvjerenjem, npr. drama *Muka Isukrstova*, biblijski sadržaji o Tobiji i Jobu preneseni u stihove, pjesma *Dubrovnik oslobođen od harača na dan sv. Vlasi*, itd., jer su ta djela napisana u 17. stoljeću, u stvaralaštvu iz starijega životnoga razdoblja, kada je još uvijek mladenačkom živahnošću pjevao, pronalazimo opsežno djelo duhovnoga nadahnuća. Kanavelić ulazi u 18. stoljeće u dobi od 73 godine i bilo mu je dato živjeti još devetnaest godina. U prvom desetljeću stoljeća, između 1705. i 1711. nastao je njegov veliki ep *Sveti Ivan biskup trogirski* u dvadeset i četiri pjevanja. Glavni dio epa mogao bi se svesti na pojam viteško-romantičnog romana u stihovima. Povijesna mu je podloga Kolomanovo osvajanje Zadra. Nad svim zbivanjima stoji ispružena ruka sv. Ivana Ursina koja svime ravna i događaje usmjeruje prema sretnom ishodu. Pjesnik motri sva kretanja pogledom kršćanina prožeta uvjerenjem u istinitost evanđeoske metafore da ni vlas s glave ne pada bez Božje volje. Od invokacije u prvom pjevanju kojom se obraća sv. Ivanu, čuda Ivanova hoda po morskoj pjeni, parafraze litanijskih zaziva do pomirenja Zadrana s kraljem Kolomanom, sve je prožeto dubokom duhovnošću. Na kraju pjesnik zahvaljuje sv. Ivanu što je u starosti (bilo mu je 80 godina) uspio završiti ep.

Kanavelićev se ep sastoji od dviju usporednih radnji: manji dio zauzima povijest Ivana Ursina, veći dio opisuje pohod kralja Kolomana Dalmaciji. Već je Šime Ljubić djelo prozvao *Kolomanida*, nešto zbog toga što je Kolomanovo osvajanje Dalmacije opsežno prikazano, a još više zato što se temelji na povijesnoj stvarnosti kako ju je prikazao povjesničar Trogiranin Ivan Lucić. Madžarski slavist Jozsef Bajza drži da te dvije sastojnice epa nisu do kraja usklađene. Pjesnik je, objašnjava Bajza, na tome radio, no kako je već bio u visokim godinama, smrt mu je onemogućila da sintezu dovrši.

Kanavelićev je ep pun domoljubnih i zavičajnih osjećaja. Trogirski biskup Ivan Pavao Garzoni obnovio je u 17. stoljeću čašćenje sv. Ivana Ursina. Uz velike

su svečanosti svečeve moći god. 1681. prenesene u katedralu. U slavlju je sudjelovala cijela Dalmacija. Svečanostima se na poseban način pridružila Kanavelićeva uža domovina. Nastojanjem korčulanskog biskupa Jerolina Garzonija, Ivan Ursin je uzet za zaštitnika Korčule. Otuda Korčulaninu Kanaveliću poticaj da trogirskog biskupa proslavi pjesmom.

I manjim je pjesničkim sastavima Kanavelić očitovao svoja duhovna raspoloženja. Prihvaćao se prevođenja latinskih tzv. *prosa* ili *prosula*, malih lirskih sastava, ispjevanih u povodu nekog blagdana ili u čast nekoga sveca. *Prosule* nemaju određenu metričku strukturu. Stihovi, odnosno redci, mogu biti nejednake dužine, ali su povezani aliteracijom i istim završnim samoglasnikom. Posljednji redak završava drugim vokalom koji zvučnošću izaziva poseban učinak. Prijevodi *prosula* bili su prije Kanavelića pjesnička zabava Bara Bettere i nekih drugih dubrovačkih pjesnika.

Prevedeći odabrane himne nije se držao razmjera izvornika. Katrene je često pretvarao u sestine. Novozavjetni kantik *Magnificat*, preveden u nas bezbroj puta od Marulića do Đurđevića, napuštajući mu psalmički oblik prevodi osmercima:

S pristolja je visokoga
mogućijeh obalio,
a pristolja vrh istoga
poniženijeh uzvisio.

Gladom strenijeh u radosti
napunio je svijeh dobara,
a bogate bez milosti
prazne ostavi i pohara.

Kanavelić je po ženidbenim vezama u Dubrovniku imao mnogo tazbine i još više prijatelja. Dubrovački su ga pjesnici cijenili, otvarali mu vrata svojih akademija i pjesme mu u čast pjevali. Dobar Kanavelićev prijatelj bio je Saro Bunić, ugledan dubrovački građanin i pjesnik. Saro je sin Điva Bunića, tvorca *Mandalijene pokornice* i brat Nikolice koji je za domovinu umro u turskom sužanjstvu. I Nikolica je ostavio duhovni spjev nadahnut Biblijom, *Glavosječenje Ivana Krstitelja*.

Saro je Bunić rođen 1632. Vršio je redom sve državničke poslove u Dubrovniku. Bio je član Velikog i Malog vijeća i knez Republike više puta. Akademija Ispraznijeh, kojoj su pripadali najistaknutiji dubrovački književnici onoga doba, Đuro Matijašević, Ignjat Đurđević, Đono Restić, Vice Petrović i mnogi drugi, Sara je smatrala svojim pokroviteljem.

Pjesničko je umijeće Sarovo izviralo iz njegove proživljene duhovnosti. Bio je isključivo pjesnik pobožnih sadržaja, vjerskih meditacija i primjera uzornih života. Dvije su mu sestre, Pere i Nike, boravile kao redovnice u dominikanskom samostanu sv. Mihajla Anđela, a tri, Slava, Mare i Anica, u drugim redovničkim klauzurama. Sestrama je u prvome redu namjenjivao svoje stihove. Preveo je brevijarske pjesme o južnoameričkoj svetici Ruži iz Lime. O istoj je svetici sastavio spjev *Sveta Rusa od novoga svijeta* u kojemu ima uobičajenih razmišljanja o ispraznosti svijeta i naputaka kako se postiže životna smirenost:

Da gospodiš sva cienjena
dobra od svijeta i države
nije ti dosta, er stvorena
za neumrle ti si slave,
da Bog isti svim ljepota
bude trudim tvojim plata.

Prigodni stihovi što ih je sastavljao u povodu odlaska mladih dubrovačkih vladika u samostane, sabrani su pod naslovom *Vrhu zaručenja duhovnoga*. Njegovu je pjesmu *Vrhu Božjega djeteta*, bez autorske oznake, donio splitski pjesnik Ivan Dražić u svome djelu *Proslavljenje svetoga Dujma prvoga arkibiskupa solinskoga* što ga je objavio u Mlecima 1706.

U Sarovoj pjesmi *Šikanje B. D. M. svome sinku Jezusu* ima usporedaba kojima se pjesnik znao poslužiti s končetističkim učinkom:

Vas si, Sinko, ljubav speći,
Sinko, vas si plam ognjeni;
kako nećeš ti ražeći
stanac kami pristudeni,
a kamo li ovo sijeno
tvojom puti pokriveno.

Ne ražižu tvoji plami
ovo mjesto potišteno
u dračami i u slami
odasvudi zapleteno,
nu su duše i srca naša
plama tvoga mila paša.

Saro voli obrate i iznenađenja, dočaravanje neočekivanoga, pronalaženje nepredviđenoga pa time obogaćuje i idiličnu mističnost betlehenskog doživljaja. Te ga osobine čine najizražajnijim pjesnikom duhovne lirike u Dubrovniku na prijelazu iz 17. u 18. stoljeće. Umro je 1721., tek što nije zakoraknuo u 90. godinu života.

U svom je književnom djelovanju Dubrovniku svraćao pogled član *Iliričke iliti Slovinske akademije* u Splitu Ivan Dražić. Rođen je 1655. u Vranjicu. Pripadao je svećeničkom zboru splitske nadbiskupije i obavljao službe u Kamenu, Vranjicu i Klisu. Približavala mu se 70. godina života kad mu je bilo ponuđeno mjesto učitelja gramatike na splitskoj gradskoj školi, ali tu dužnost nije prihvatio. Umro je 1739. u Splitu.

Za života je Dražić objavio prijevodno djelo *Ostan od skrušenja* (Rim 1672.), pjesmu *Proslavljenje svetoga Dujma prvoga arkebiskupa solinskoga* (Mleci 1706.) i *Molitvu principa Eugena od Sabaudije* (Prag 1715.). Preveo je na hrvatski Marulićevu latinsku dijalošku pjesmu *Carmen de doctrina Domini nostri Jesu Christi pendentis in cruce* i Marulićev prijevod zadnje pjesme Petrarkina kanconijera *Vergine bella che di Sol vestita*. Marljivo je prevodio liturgijsku himnodiju. Namjeravao je taj prijevod objaviti. Za jednoga posjeta Dubrovniku nosio ga je sobom želeći da mu iskusniji prevoditelji dadu mišljenje o uspješnosti toga rada. U Dubrovniku je bio prijateljski primljen, prihvaćen u Akademiju dangubnijeh, no Dubrovčani nisu pokazivali razumijevanje za njegov prijevod.

Glavna Dražićeva djela ostaše u rukopisu. U asketsko-mističnom spjevu *Lipost duše*, u deset pjevanja, posvećenom »dubrovačkoj gospodi« želi pokazati da je ljudska duša lijepa jer je odraz Božje ljepote. Djelo nije bez pjesničkog poleta, naročito u dijelovima nadahnutim stihovima mistika-pjesnika sv. Ivana od Križa. Sa spjevom od petnaest lirskih pjesama pod naslovom *Pjesni vrhu otajstvih odkupljenja našega* nastoji čitatelja dovesti u osjećajni odnos prema Isusovoj mucu.

U Dražićevim pjesmama ima više iskrenosti nego izvornosti. Utjecaje ne izbjegava pa se služi poznatim slikama. U jednoj dijaloškoj pjesmi zamišlja kako Isusova Majka traži od njega da joj pokloni čistu ljubav. Osjećajući svoju slabost i nevrijednost, iz suzne doline on joj odgovara:

Nu zaman je išteš odi
gdi je mjesto cvilu i vaju,
to se blago ne nahodi
znaj, na zemlji neg u raj.

Oponašajući mistike i stupnjevanje njihova duhovnog pročišćavanja, zadovoljan je da može reći za sebe:

I rijeh dobro da već nije
bjeće u meni sarca moga,
pokli bjeće sve promijeni
on u bjeće sarca svoga.

Dražić je u 18. stoljeću održavao književne veze između Splita i Dubrovnika kao u prethodnom stoljeću Matij Alberti.

U svim je pokoljenjima dubrovačkih književnika bilo lirike duhovnog nadahnuća. Ima je već među pjesmama iz Ranjinina zbornika. Većina pjesnika od Đore Držića, Nikole Nalješkovića, Nikole Dimitrovića do Điva Bunića u zreloj se dobi života, izričito ili prešutno, odricala »poroda od tmina«, napuštala svjetovne ispraznosti i stvarala duhovne stihove. Prije njih je i Marulić na svoj način to učinio kad je, spoznavši ništetnost, izreku Tome Kempenca: *Vanitas vanitatum et omnia vanitas*, pretvorio u kratki epigram:

Taščina od taščin i sve je taščina,
ovi svit je osin, i magla, i hina.

Posljednji veliki pjesnik staroga Dubrovnika, a to je perifraza kojom se obično označava Ignjat Đurđević, svoje se mladenačke pjesničke ispraznosti odrekao ne riječima nego djelom, jer ju je stvarno pretvorio u dim i pepeo. U stihovima kojima taj čin spominje, osjeća neko pobjedničko zadovoljstvo:

Ostaci pjesni onih ovo su kojima
plamenom smrt donih kad idah put Rima.

Đurđević je i poslije toga pisao ekloge i, kako je već književno pomodarstvo zahtijevalo, okruživao se arkadijskim nimfama. Ipak, najznačajnija je svoja djela napisao pošto je proživio duhovnu katarzu. U Mlecima je 1728. objavio *Uzdahe Mandalijene pokornice* i kao dodatak *Razlike pjesni duhovne i djeloispravne*. Odmah sljedeće godine, 1729., izlazi mu *Saltijer slovinski*, prijevod biblijskih starozavjetnih pjesama.

Pjesništvo je Đurđevićevo prošlo kroz tri škole duhovnosti. Prva mu je bila kad je kao mladić svjetovnih nazora naglo, iz neobjašnjenih razloga donio odluku da prihvati duhovni stalež. Druga mu je škola bila isusovačka asketika koja je potekla iz Lojoline Manreze, a treća, životno usmjerenje što mu ga je dao Benediktinski red i *Pravilo* utemeljitelja Reda sv. Benedikta.

Duhovno pjesništvo Đurđevićevo nosi tragove njegove unutarnje preobrazbe. obraćenica je Mandalijena najslikovitije prikazana u časovima kada se sjeća svoga prošloga života, koga se odrekla. Odanost prema Kristu stvara u njoj ushićenje, jer je našla svrhu svoje ljubavi. U Đurđićevu je djelu prikazan razvitak njegova duhovnog rasta, koji je skriven slikovitom rječitošću. Mnogi su prije Đurđevića, ne samo u nas, pjesničke »suze lijevali«¹ »uzdisali«² nutkajući čitatelje na obraćenje. Od tih se manira ni Đurđević nije oslobodio, no djelo o Mandalijeni slika je njegove osobne drame:

Svud se vidim, svud opako
mê življenje prid mnom šeta,
sud i sudac, smrt i pako
crnijem krilim svud me oblijeta,
i tako sam očim mojim
kakva uvijek bit dostojim.

U nemiru, sumnji i smeći
iza stanja mijenjam stanje,
bježim, ah jaoh, bježeći
sa mnom nosim mê spoznaje;
krijem se, ali vajmeh meni
ne krijem se môj spomeni.

Likom Mandalijene Đurđević se prikrio ne želeći da njegova tajna na vidjelo iziđe. Oni koji su mu prigovarali da priprosta pokornica odviše teološki razmišlja, to nisu shvatili. Njegova je prednost pred Gundulićem i pred Bunićem bila u tome što je imao teološko iskustvo.

Prijevodni psalama dali su Đurđeviću mogućnost da u biblijskim pjesmama otkriva poetsku dubinu. Svakom je psalmičkom stavku dodavao svoja razmišljanja. *Saltijer* mu je potvrda osvjeđenja. Đurđevićeva je prerada psalama ostala čista, iako je misli hebrejskog pjesnika dopunjavao vlastitim osjećajima:

O mē ufanje,
molbe usliši mē svagdanje,
kijem srčano
k tebi vapim, o mâ obrano,
i za milos jur se umoli,
čuj sred boli
gdi ti uzdišuć srce veli:
»Moj te pogled ište i želi,
i tvê lice sveđ će iskati;
ah, jednom ga k meni obrati,
za kijem na dan mrem stokrati.«

Za razliku od Đurđevića, neki pjesnici izvore nadahnuća nalažahu u tzv. pučkoj teologiji. Jedan od takvih je bio Mateša Antun Kuhačević. Njegova je životna sudbina bila neobično potresna. No on je svoja stradanja pretvarao u stihove pune nade. To se čini još neobičnijim kad se znade da je po zvanju bio vojnik.

Kuhačević je rođen potkraj 17. stoljeća u Senju. Završio je tehničko-vojnu akademiju u Beču. Bio je neko vrijeme zapovjednik na senjskoj galiji, zatim je prešao u službu senjskog kapitanata. S graničarima je obišao mnoga europska ratišta. Kad je 1746. izbila ličko-brinjska buna, optužen je da se suprotstavio »novome redu« koji je bio nametnut Vojnoj krajini. Vojnička ga porota osudi na doživotni zatvor. Tamnovao je u Karlovcu, Schlossbergu u Grazu i Spielbergu nad Brnom, ukupno dvadeset i pet godina. Pušten je na slobodu 1772. Iste je godine umro.

Kuhačević stradanjima podsjeća na Filipa Grabovca. Obojica su dospjela u zatvor jer se nisu mirili s tuđinskom bezosjećajnom vlašću. Uspoređuju ga i s

talijanskim pjesnikom Silvijem Pelicom jer su jedan i drugi iz sličnih razloga izdržavali kaznu u Spielbergu i opisali svoje uzničke uspomene.

Patnje je Kuhačević shvaćao kao opomenu za prijestupe u mladosti. To je utjecalo na njegovu duhovnu izgradnju. Vjerovao je da će mu se stradanja okrenuti u spas i utjehu. U pjesmi *Molitva nevoljnika u pržunu nahodećega* ovako moli:

Divo sveta, Božja Mati,
milost molbi ne uskrati.
Molimo te, Majko mila,
ka si svigdar naša bila,
moli za nas Sinka tvoga,
iz pržuna nas ovoga,
u kom s pultom pahnu kosti,
dobrostito da oprosti.

U pjesmi *Narikovanje staroga Senja vrh mladoga Senja po vili Slovinkinji* mladom naraštaju svoga grada predočava primjere pređa i starih dobrih običaja, preporučujući mu da se za njima povede.

Kuhačevićevi jednostavni stihovi u sebi nose odanost vrlog rodoljuba i vedrinu zbog uvjerenja u konačnu pobjedu dobra.

U Dubrovniku koji se još uvijek oporavljao od posljedica razornog potresa iz 1667., u to je vrijeme rastao ugled pjesnikinje Marije Dimitrović. Bila je kćerka dubrovačkog trgovca, pjesnika i člana Akademije ispraznijeh, Bara Bettere. Udajom je prešla u rod Dimitrovića iz kojeg je potekao renesansni pjesnik i znanstvenik Nikola Dimitrović. Trgovačka poslovnost rodnog joj doma, a i kuće u koju se udala, nije bila smetnja da se i u njoj razvije smisao za pjesništvo.

U rukopisima su se očuvala dva njezina djela: *Pjesni vrhu sedam poglavitijeh svetkovina B. D. Marije i Muka Isukrstova*. Prvo djelo prijevod je »canzonetta« talijanskog pjesnika Girolama Toriellija, Marijina suvremenika, a *Muka Isukrstova* prerada je pasionskog oratorija bečkog dvorskog pjesnika Pietra Metastasia, koji je u isto vrijeme živio. »Canzonette« nisu pjesmice, kako bi se moglo pomisliti, nego dugačke pjesme od nekoliko desetaka stihova. Naziv im je preuzet od talijanskih Arkađana, ali im je dan duhovni smisao. Toriellijevo je djelo tiskano u Bolonji 1752., iste godine kada je pjesnik umro.

Talijanski je izvornik pisan jedanaesteračkim stihom s usporednom rimom. U prijevodu je Marija Dimitrović upotrijebila drugačiji stih. Prema jednome rukopisu endekasilab je pretvorila u trinaesterac. U drugim su rukopisima dva trinaesterca spojena u kitice od četiri stiha: prvi i treći su osmerci, drugi i četvrti peterci. Time je hrvatski prijevod dobio više stihova nego izvornik. Budući da je prevoditeljica negdje tekst proširivala, u nje ima 1884 stiha, a u talijanskom izvorniku samo 910.

Djelo je lirski marijanski misterij u sedam dijelova. U epizodi Marijina rođenja velik je katalog starozavjetnih osoba koje očekuju da Marija dođe na svijet. Kad je napokon došao taj čas, svi bi htjeli što prije zagrliti dijete. Strka koja je tada nastala predočena je bizarnom slikom:

Tako i soko srdit ki je
kad nadaleče
plijen ugleda gdi se krije,
odasvud obtječe.

Pred »malahnicu« dolaze i planeti: Sunce, Mjesec, Saturn, Venera, ali su postišeni pred ljepotom i sjajem koji izbijaju iz djeteta.

U posljednjoj pjesmi, o Marijinu uznesenju, pobjeda nad smrću prikazana je metaforama iz srednjovjekovnog začinjavačkog poklada:

Smrt prigrdra gledajući
što se zgodi,
kosijer vrže, vrat iskrivi
i hroma hodi.

Sebastijan Slade Dolci govori o mnogim dražesnim ćudorednim i pobožnim pjesmama (plura venustissima Poemata, plerumque Moralia aut Sacra) Marije Dimitrović.

Ispred Torniellijevih »canzonetta« stoji napomena da se mogu pjevati »in aria marinaresca«. Moguće je i Marija Dimitrović predmnijevala da će se i za njezine stihove naći prikladna melodija pa ih je pisala u četvorostišnim kiticama, kako su pjesme zapisane u velikoj većini rukopisa.

Opadanje pjesničke snage u Dubrovniku nadomještali su prevoditelji. U ovom ih je stoljeću bilo više nego ikada prije. Ljubav prema klasičnim piscima nije prestajala pa su se prevodila i ona njihova djela koja su odavna bila prevedena.

U dobre dubrovačke prevoditelje 18. stoljeća ubraja se Jozo Betondić. Ostavio je prijevode Ovidijevih, Vergilijevih i Horacijevih pjesama. Prevodio je Molièreove komedije, a od duhovne lirike odabrane psalme, crkvene himne, pjesme Tome Akvinskoga. Pozornost mu je privukla dramska trilogija o Kristu što ju je u jeku protureformatorskog djelovanja u 16. stoljeću na latinskom jeziku napisao talijanski isusovac Stefano Tucci. Betondić odabire treći dio trilogije kojemu je naslov *Christus iudex* (Krist sudac). U nas je ta ista Tuccijeva drama već bila prevedena i to neposredno nakon što je napisana, a pohrvatio ju je Juraj Žuvelić, Bračanin, i dao joj naslov *Sud pokonji*.

Od izvornih Betondićevih djela najznačajnija je pastorala *Razgovor pastijerski za Božić*. Prije Betondića isti je sadržaj u dramskom obliku obradio Antun Gleđević. Prema obavijesti Serafina Crijevića, Gleđevićeva je pastorala bila izvedena u Cavtatu dva puta (god. 1703.). U drugoj polovici 18. stoljeća pastorele nadahnute božićnim događajem napisale su Lukrecija Bogašinić i Anica Bošković.

Betondića su suvremenici smatrali najboljim među pjesnicima onoga vremena. No izvornost mu nije velika. Pod jakim je utjecajem pjesničke prošlosti. Pokazao se dobrim versifikatorom.

Među onima koji su se također zaustavili pretežno na prevođenju bio je Timotej Gled, dubrovački franjevac. Rođen je u zadnjem desetljeću 17. stoljeća i živio do 1787. Prevodio je s latinskoga i talijanskoga. Slade Dolci spominje da je preveo mnogo pjesama pobožnoga sadržaja, između ostaloga gotovo sve što je napisao Pietro Metastasio. Poznato je da je taj dvorski pjesnik autor mnogih pobožnih pjesama i oratorijskih libreta. Gledove pjesničke ostavštine malo je sačuvano.

Plodno se na književnom polju ogledala Lukrecija Bogašinić. Rođena je 1710. u Dubrovniku, iste godine kad joj je otac Petar bio osumnjičen za pronevjeru u državnom žitnom spremištu. Nije uspio dokazati nedužnost pa je pet godina izdržavao kaznu na galiji. Pušten na slobodu, otišao je u Novi Pazar gdje je postojala dubrovačka trgovačka naseobina. Odatle je 1737. morao bježati jer se

otkrilo da je upleten u pobunu protiv turske vlasti. Svoj je imetak ostavio jedinici Lukreciji koja se udala u 43. godini života za Šimuna Budmanija. Ostavši udovica, Lukrecija se posvetila književnosti. Sačuvana su njezina četiri spjeva, sva četiri biblijskog sadržaja. Prvo djelo *Posluh Abrama Patrijarke* naslovom podsjeća na Vetranovića. No Lukrecija se više ugledala na Fea Belcarija nego na dubrovačkog renesansnog pjesnika. U *Životu Tobijinu* opisom biblijskih zgoda približila se epskom kazivanju. U pripovijedanje je uplitala opomene o vršenju dužnosti prema nalogu savjesti. *Život Josefa Patrijarke* također je starozavjetna tema, vrlo često obrađena u književnosti. U nas ju je prvi iskoristio Vetranović. Za istim su sadržajem u 18. i 19. stoljeću posegli Josip Tominković, Grgur Čevapović, Petar Vuletić i Jerolim Vrdoljak. Lukrecija je napisala i *Razgovor pastirski*, božićnu pastirsku igru.

Davanje savjeta oznaka je svih Lukrecijinih djela. Pouka ima i u *Razgovoru pastirskom*. Pjesnikinja preko ustiju pastirice Jerike izražava bojazan za svakoga tko ne izbjegava opasne prigode, jer:

Dobri i sveti ljudi ki su
znanje i razum koji imaju,
š njom se rvat nejadi su,
pridobiti lasno ostaju.

Opomene i savjeti, izrečeni zabrinutošću za sudbinu pojedinca, nisu bez ljudskog osjećaja. Prestrog je Appendinijev sud o Lukrecijinim stihovima kad kaže da ne zaslužuju veću pozornost (*sono degni di minor considerazione*). Lukrecija se ne stavlja u položaj stroge učiteljice. Govor joj nije ni hladan ni krut. Ima u njemu majčinske nježnosti i blagog savjetovanja:

Bog privišnji obećo je
onijem mnoga dobra dati,
tko starije bude svoje
na ovom svijetu poštovati.

S istom mjerom kojom njima
zaimati vi budete,
s onijem istim načinima
platu od Boga imaćete.

Očito su to savjeti žene s iskustvom čija se duhovnost izgrađivala u životnim poteškoćama koje su je pratile od djetinjstva.

Više od ostalih dubrovačkih pjesnikinja pročula se Anica Bošković. Njezin *Razgovor pastirski vrhu porodjenja Gospodinova* bio je objavljen i ona je prva žena u Dubrovniku koja je imala zadovoljstvo čitati vlastitu tiskanu knjigu.

Anica, sestra Ruđera Boškovića, rođena je 1714. Otac joj Nikola doselio se u grad pod Srđem iz Orahova Dola u Hercegovini. Majka Pavle bila je kći Bara Bettere. Braća i sestre krenuše svojim putem, pa je Anica ostala uz majku živeti s njom u vlastitom domu na Ilijinoj glavici. Dočekala je majčinu stotu godišnjicu života i tom je zgodom ispjevala pjesmu *U dovršenju svojijeh sto godišta*.

Za tiskanje Aničina djela *Razgovor pastirski* pobrinula su se njezina braća Ruđer i Božo. Bila je to ujedno i njihova zahvala što je Anica požrtvovno ostala uz majku i za nju se brinula.

Radnju pastorage Anica je smjestila u prirodu, u kojoj se prepoznaje dubrovačka okolica. Iz djela izbija poetski realizam. Pjesnikinja u stihovima izražava kršćansko doživljavanje otajstva Božića pa poput vjerom prožetih pjesnika želi i na druge prenijeti taj osjećaj. Nije joj do toga da svojim djelom postigne slavu, cilj joj je da drugima bude korisno:

Niti koju hvalu sebi
moje pjesme iskale su,
nego samo koje trebi
da svakome korisne su.

Brat Aničin, Ruđer, bio je započeo *Razgovor pastirski* prevoditi na talijanski. Za uzvrat ona je uzela prevoditi na hrvatski bratovu pjesmu *Virgo sine labe originali concepta* što ju je Ruđer ispjevao za Akademiju Bezgrešnog začeca u Rouenu.

Anica je napisala još nekoliko duhovnih pjesama: *Na čas presvetoga Srca Jezusova*, *Na čas presvetoga Djeteta Jezusa*, *Razgovor o Isukrstovu na križu propetju*. Prevela je s talijanskoga *Put od križa složen po gosp-u Petru Metastasiju*. Pjesmu o Srcu Isusovu uvrstio je Ivan Matijašević u svoj molitvenik *Srce prisveto Jezusovo*, tiskano 1873. u Mlecima.

Aničino ime ostalo je pojmom kreposna života, ljubavi prema majci, nježne odanosti prema braći, naobrazbe dubrovačkih djevojaka i nastojanja da i žene sudjeluju u književnom stvaralaštvu.

Posmrtni epigram što joj ga je u spomen posvetio Brno Đamanjić, završava zanosno:

O salve, aeternumque vale: memor usque Rhacusa
Rogerii, una te semper in ore feret.

(Budi vječno pozdravljena! Doklegod se Dubrovnik bude sjećao Ruđera, uvijek će i tebe spominjati.)

Plodan pjesnik duhovnog usmjerenja s prosvjetiteljskim nastojanjima bio je Petar Knežević. Cjelokupno mu je djelovanje prožeto poučljivošću i nastojanjem oko narodnoga odgoja. Nezaobilazan je i stoga što je kao pjesnik pridonio razvitku hrvatskoga stiha.

Knežević je rođen u Kapitolu kod Knina na početku stoljeća. Stupio je u Franjevački red i najviše živio u Sinju. Obavljao je razne službe, među ostalim i »učitelja gramatike«.

Katehetsko didaktično djelo mu je *Pivka duhovna*, a hagiografsko *Životi četiriju svetaca čudotvoraca, Frančeska od Asiza, Antuna od Padve, Didaka i Paškala*, jedno i drugo u osmercima. Za liturgijske je potrebe priredio *Pisctole i Evangelja priko svega godiscta*, prema lekcionaru Ivana Bandulavića, bosanskog franjevca. Poštujući prijevod svoga predšasnika, ispravljao je »mnoge riči koje nisu u običaju u ovih naših državah«. Njegova *Muka Gospodina našega Isukrsta i plač Matere Isusove* dijaloška je pasionska poema u osmercima. Spada u onu vrstu pjesništva koju naša književnost poznaje od srednjovjekovnih vremena pod nazivom »plačevi«. Kneževićev je »plač« doživio brojna izdanja pa i u 20. stoljeću. Potisnuo je čak Divkovićev, koji je bio vrlo proširen, isto tako i »plač« iz Osorsko-hvarske pjesmarice, gdje nisu od davnine uhvatili korijena. Zvučni Kneževićevi stihovi stavlja ju slušateljima pred oči Isusove patnje, pokazujući im gdje je njihov izvor:

Mi smo, mi smo uzrok svemu
Sama ljubav jest u njemu.

U »plaču« se Kneževiću mogu naći odjeci zadnjega, desetoga pjevanja Vitaljićeva *Ostana Božje ljubavi*. U Kneževića ima proživljene osjećajnosti koja je kadra izazvati dublju raskajanost.

Posebnu vrijednost imaju njegove *Pisme duhovne razlike*, tiskane u Mlecima 1768. U toj zbirci pobožnih stihova ima nešto prijevoda i parafraza iz riznice latinskog srednjovjekovnog pjesništva, a ostalo su izvorni stihovi. Knežević među prvima u hrvatsko pjesništvo unosi klasičnu metriku. Preuzima je iz crkvene himnodije, a služi se i horacijevskom strofom. Uz osmerce i šesterce upotrebljava i jedanaesterac, a stvara i svoje metričke oblike.

Najviše stihova posvećuje »prislatkoj Divici Mariji«. Kneževićeve pjesme o Bogorodici mogu se podijeliti u tri grupe: jedne su pohvalne, druge zahvalne, a treće su opisi Gospinih svetišta. Pohvala Gospinih puna su mu usta:

Ne mogu se nasititi
od Marije besiditi.

On je Marijin trubadur, njoj se posvema podlaže kao svojoj uzvišenoj vladarici:

Tvoj se vični rob naziva
i prid tobom tle celiva.

Knežević u raspjevanosti dosiže zanos Franje Asiškoga. U jednoj božičnoj pjesmi, ushićen otajstvenim događajem, poziva svu prirodu da se tome raduje:

Veselite se sve planine i sve živine,
Ptice, vode, stabla, brda i sve doline,
Jer koji je vas stvorio
I od ništa učinio
jest se rodio.

Knežević je živio u trajnom pjesničkom raspoloženju i u svemu je nalazio nadahnuće. Za njega je inspiracija usputni pjesnički pokretač, slučajni poticaj da mu religiozna duša progovori stihom. Potkraj života izgubio je vid. I to mu je postalo izvorom raspjevanosti. Njegov je optimizam izvirao iz nepomućenog vjerovanja. Umro je 1768. u Sinju, gdje se još čuvaju njegovi rukopisi.

Pjesnik duhovne usmjerenosti bio je Vice Vicić, Bošnjak, rođen u Fojnici 1734. U mladim je godinama stupio u Franjevački red. Nauke je završio u Italiji. U Bihaću i u drugim bosanskim mjestima vršio je pastoralnu službu, a najveći je dio života proveo u fojničkom samostanu gdje je ravnao crkvenim pjevanjem. Potkraj stoljeća umro je u Fojnici.

Pjesme Vicić nije objavljivao. Pronašao ih je u njegovoj književnoj ostavštini Ivan Frano Jukić, priredio ih je za tisak te ih pod naslovom *Pisme razlike na poštenje Božje, B. D. Marije i svih svetih* objavio 1844. u Splitu. U književnosti bosanskih franjevaca to je prva samostalna zbirka lirskih pjesama. Zbirka nosi još jedno prvenstvo. S obzirom na to da je objavljena tek pod konac prve polovice 19. stoljeća, i to u Splitu, prva je knjiga koja je u Dalmaciji tiskana novim pravopisom.

Vicićeve su pjesme vjerske pouke u stihovima. Podsjećaju na starije duhovno pjesništvo. Liriku mu često potisne pripovijedanje. Najčešće se služi osmercem, no stvara i strofu prilagodljivu pjevanju:

Lipa Divo, lipša bivaš
Što još lipšim darom sivaš
U čas parvi Začetja.

Prosimo te Majku milu:
Svu sotonsku skončaj silu
Na čas smarti brani nas.

Ogledalo čisto, sjajno,
Ti si, Divo, nam podano
U začetju pričistom.

Snig si bili, sjajna zora,
Nadarena, Divom ozgora
U začetju bez troje.

Svoje pjesme sam je skladao i uz pratnju orgulja pjevao. I kao pjesnik i kao glazbenik znatna je karika u franjevačkom kulturnom djelovanju među bosanskim Hrvatima.

Jedan od nadarenih pjesnika bio je Ludovik Radić. Rođen je u Cavtatu 1735. U Dubrovniku je pristupio Franjevačkom redu. Neko je vrijeme bio profesor u talijanskom gradu Lucca, a zatim u Dubrovniku, gdje je stekao glas ugledna propovjednika. Dubrovački ga je Senat zamolio da održi pozdravni govor u povodu ustoličenja nadbiskupa Nikole Pugliesija, Zatonjanina, god. 1767. Govor je bio tiskan. Iz vjerskih pobuda Radić je pošao propovijedati odijeljenim kršćanima na Krf, pa na jonski otok Leukas gdje je 1782. umro. Govorilo se da je otrovan.

U Livornu je 1776. Radić objavio priručnu molitvenu knjižicu pod naslovom *Rukolisti duhovni*. Djelo je različita sadržaja, a ima u njemu i pjesama.

Radić ima pjesničkog dara, ali tu prirodnu podlogu nije iskoristio. Pjesništvo nije smatrao svojim pozivom pa se u njemu nije usavršavao. Zadržao se isključivo na osmeračkom stihu i na četverostihovnoj strofi, iako je u suvremenika mogao naći različitih pjesničkih oblika. Rimarij mu je oskudan. Stihovi su mu odjek pjesničke prošlosti duhovne i svjetovne, ali mu i u oponašanju ponestane snage. Petrarkističkih zaostataka ima u njegovoj pjesmi Bogorodici:

Tve verige k meni upravi,
mê zaveži srce u sebi,
tada sužanj od ljubavi
vazda vjeran bit ću tebi.

Pjesništvo je Ludovika Radića primjer opadanja pjesničke snage u Dubrovniku u posljednjoj polovici stoljeća, prije nego se potpuno ugasila sloboda iznemogle Republike.

Nakon pojave niza djela duhovnoga sadržaja, u Dubrovniku je 1791. tiskan *Život i pokora svete Marije Egipkinje* Nikole Marčija, dubrovačkog kanonika. Bio je to pokušaj podržavanja književnog sjaja prošlosti. Marči je pretvorio u stihove jednu srednjovjekovnu legendu, kako se to običavalo u Dubrovniku prije njega. Spjev je Marčijev opterećen faktografijom te ostaje na razini prepričavanja i nije mogao stati uz bok djelima iz prošlih stoljeća. Imao je ipak nešto uspjeha među suvremenicima koji su u duhovnosti tražili olakšanje od društvenih zabrinutosti što su se oko njih sve više gomilale.

Duhovni stihovi nepoznatih pjesnika 18. stoljeća svojevrsno su pjesničko blago. Potječu od pojedinaca, više puta izrazito nadarenih, kojima nije bilo stalo da se za njih znade. Nalaze se po rukopisnim zbornicima, a i u tiskanim djelima. Molitvenici su sačuvali mnogo pjesama što ih je narod ponavljao, čitajući ih ili pjevajući. Jedan takav izvor duhovne lirike sadrži molitvenik Petra Boškovića *Hvale duhovne koje se pivaju u vrime od svetoga poslanja ili missioni po Slovinskih i Dalmatinskih država*. Bio je tiskan tri puta. Treće je izdanje izišlo u Mlecima 1752.

U molitveniku Petra Jurića iz Rupa, *Način pravi kako krstjani imadu Boga moliti*, tiskanome u Mlecima 1763., ima pjesama poznatih pjesnika, npr. Petra Kneževića, ali ni jednoj pjesmi autorstvo nije označeno.

Glagoljaško je djelovanje u 18. stoljeću jenjavalo. Jedan od posljednjih podržavatelja glagoljske pismene tradicije, »dijak« Šime Calović, u svom je rukopisnom zborniku s kraja stoljeća pokupio, kako on prostodušno kaže »iz drugih librov što je bilo lipše«. Iako su to zapisi iz 18. stoljeća, prijepisi su iz starijih predložaka. Do nas su najvjerojatnije stigli u promijenjenom obliku.

Prije kraja stoljeća prikupljao je duhovne pjesme Mate Čulić, kanonik splitskog kaptola i profesor na splitskoj sjemenišnoj školi. Sabrane je pjesme izdao 1805. pod naslovom *Pisme duhovne različne*. Čulić je neke pjesme prerađivao, druge dopunjavao, a neke i sam sastavljao. Izbirljiv nije bio pa su pjesme iz njegove zbirke različite vrijednosti. Pjesmaricu Čulić nije namijenio crkvenoj nego kućnoj upotrebi. U predgovoru obrazlaže svoju nakanu. Smatra da bi vjernici, pošto dožive neki blagdan u svečanom raspoloženju, u crkvi, trebali ponovno »proći dio one svetkovine u razmišljanju onih otajstava i kripstih koje u sebi uzdrže«. Preporuča da se pjesme čitaju u miru i sabranosti, Čulićeva je misao bila novost. Pjesme je rasporedio po građanskom, a ne po crkvenom kalendaru.

Čulićeva nakana i preporuka opterećene su slabostima. Po njegovim napucima pojedinu bi pjesmu trebalo čitati u određeni dan. Ona bi imala biti dopuna doživljaja, a ne sam doživljaj. Čulić pjesništvu suzuje spoznajni, umjetnički ugođaj. Preporuča da pozornost bude usmjerena na ono o čemu pjesma govori, a ne kako govori. Pjesme su starije od vremena kada su objavljene.

Duhovno pjesništvo u nas ima dugu tradiciju. Prvi sačuvani hrvatski stihovi, zabilježeni u misalu kneza Novaka iz god. 1368., govore o zemaljskoj prolaznosti. U prvoj hrvatskoj antologiji, koja se obično spominje kao *Pariški kodeks* (nalazi

se u pariškoj Nacionalnoj biblioteci), s kraja 14. stoljeća, nepoznati je glagoljaš zabilježio nekoliko duhovnih pjesama koje dokazuju da je odabiratelj imao razvijen pjesnički ukus. Tijekom stoljeća stvarani su stihovi prema shvaćanjima vremena ili prema potrebama. Često su bili opterećeni poučljivošću ili dogmatičnošću. To se događalo ne samo u našem nego općenito u europskom pjesništvu. Zbog toga su se javljala pitanja o njegovu umjetničkom dostignuću. Prosudbe su znale biti vrlo različite, a ovisile su o idejnom opredjeljenju prosuditelja. Poetika španjolskog filozofa Damasa Alonsa pjesništvo izjednačuje s religijom. Ako pjesništvo nije religiozno, ističe on, nije pjesništvo. Za Alonsa je pjesma traženje Boga. Ona ga pronalazi, uočava, intuira, shvaća.

Nasuprot takvu poimanju estetiziranje Benedetta Crocea isključuje iz pjesništva bilo kakvu intencionalnost. Pjesma mora biti čist doživljaj. Ako sadrži neku nakanu, ako je nečemu usmjerena, opterećena je nepjesničkim sastojcima i umjetnički je promašena. Zbog toga Croce odbacuje duhovno pjesništvo, kao i svako drugo, koje nije neovisni duhovni čin, sama intuicija.

Umjereni put promatranja odabire Paul Claudel. Poeziju prosuđuje po tome koliko proizlazi iz duhovne potrebe. Osjećanje duhovnosti za francuskog filozofa potrebno je da bi se shvatio smisao postojanja, uočio prvi uzrok svega i cilj kojemu sve teži. Pjesništvo je za Claudela duhovnost koja se izjednačuje s vjerom. Takvu je poetiku primjenjivao na vlastito stvaralaštvo.

Ako se s bilo kojega stajališta imaju prosuđivati pjesnici iz ovoga pregleda, može se to učiniti dvojako: ili podržati sudu cijelo duhovno pjesništvo naznačenoga vremena i odrediti mu umjetnički doseg, ili uzeti u promatranje svakoga pjesnika odvojeno i utvrditi koliku je pjesničku svijest ostvario kao pojedinac. U svakom slučaju ne smiju se smetnuti s vida dvije bitne činjenice: prvo, svaki je od tih pjesnika iskazivao iskustvo svoga osobnoga uvjerenja i, drugo, ni jednome ne može biti osporena iskrena prostodušnost i odanost istini.